

A MAI MAGYAR APRÓFALU TÉR- ÉS IDŐHASZNÁLATA

FRANCICS LÁSZLÓ

DLA Építőművészeti Doktori Iskola tematikus kutatás

2013. II. félév

Témavezető: Lázár Antal DLA

Konzulens: Major György DLA, Dr. Dull Andrea

A MAI MAGYAR APRÓFALU TÉR- ÉS IDŐHASZNÁLATA

A Somogy megyei Nyim község esettanulmánya az aprófalvak tér- és időhasználatáról, annak változásáról az építészeti alaprendszerének – tér és időtagolás elemeinek feltérképezésével

Absztrakt

A kutatás a magyar vidék településeinek téri és időbeli működésének megismerésére törekszik a Somogy megyei Nyim község esettanulmányán keresztül. A község elemzése tériséget és időbeliséget meghatározó objektumok tipologizálására, és teljes jegyzékének összeállítására adott lehetőséget. Nyim téri objektumainak összesítését és osztályozását Françoise Choay munkássága alapján készítettem el. Az osztályozás komplexitása megalapozta az összes ható tényező meghatározását, és a község természetes és épített környezetének, az építészeti alaprendszer működésének leírását. A téri és időbeli használat felfejtésével megvilágíthatóak a közelmúlt társadalmi változásaiból fakadó ellentmondások és egyediségek, rövid és hosszútávú változások jelei és azok hatásai, a helyi társadalmi berendezkedés és közösség saját, szűkebb és tágabb környezetével alkotott részben disszonáns kapcsolata.

AZ APRÓFALVAK FOGALMA ÉS HELYZETE MAGYARORSZÁGON

Az aprófalv¹

Az aprófalv településföldrajzi fogalom, 100-500 lélekszámú települést jelent. (Az 100 fő alatti lélekszámú település a törpefalv.) Az aprófalv településformának társadalmi változásokkal szemben való ellenállóképessége a település mérete miatt kicsi. A Magyarországra ma jellemző urbanizációs és szuburbanizációs folyamatok miatt az aprófalvak funkcióvesztésének, elnéptelenedésének, illetve az őslakosság kihalásának nagy az esélye. Jelenleg az ország 2,9 százaléka él aprófalvakban, és megközelítőleg 1500 ilyen település létezik.

A Somogy megyei Nyim, az esettanulmány tárgya

Az Építőművészeti Doktori Iskola falukutató csapata 2 éve foglalkozik a Somogy megyei Nyim községgel és közösségével. Az adatgyűjtés, és kommunikációs kapcsolatok lehetővé teszik a faluközösség jelenlegi és múltbéli életmódjának mélyebb megértését. A kutatás célja a hagyományos és a városiasodás révén felbomlott falusi építészeti alaprendszerek jelenleg fragmentált állapotú működésének és hatásainak összevetése és vizsgálata. A tanulmány a csoportos kutatás esettanulmányként történő felhasználásával készül, a vizsgálat helyszíne Nyim falu.

¹ Bajmócy Péter, Balogh András, *aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai*. In: Földrajzi értesítő. Bp, 2002.

Társadalom és önellátó képesség

A szervesen fejlődő kulturális berendezkedés egyensúlyra és teljességre törekszik. A társadalom az idő előrehaladtával struktúrálttá válik, a különböző társadalmi szinteket és pozíciókat más-más csoportok töltik be, melyek kiválnak a társadalom egészéből, de szolidáris egységet alkotnak azzal. A strukturáltság növeli a társadalom ellenálló-képességét és időbeli stabilitását.

A magyar vidék társadalma csonka állapotban és az önellátás képességének elvesztésével érte meg a 1990 utáni időszakot. A vidéki társadalom a rendszerváltozásig az első világháború utáni évtizedekben kialakult szerkezetének romja. Az alapvetően latifundális berendezkedésű mezőgazdaságra épülő vidéki társadalom a nemesség, zsidóság, a polgárosodó parasztok (kulák) és parasztság csoportjaiból épült fel. A közigazgatási rendszer és az újraelosztás egyik meghatározó mozgató eleme a szívésségek cseréje, mely a mai napig jellemző Magyarország társadalmi kötelekeire. A vidéki zsidóság 1944-ben elinduló deportálásával a vidék elveszíti a kereskedelmi hálózatát és feldolgozóiparának jelentős részét. A 1947-es évi IV törvény értelmében megszűnő nemességgel feloldódik a társadalmi elit jelentős része. A polgárosodás útján elindult parasztság, a kulák 1948-ban történő

A kutatás a település téri szerkezeteit elemzi, épített elemeket különít el, és azok időbeli hatásmechanizmusait térképezi fel és csoportosítja. Nyim, a vizsgált település aprófalú, jelenleg 312 lelkes, a 20. század során sokáig konzervált állapotban maradt, azonban az utóbbi időben erőteljes szuburbanizációs események zajlottak le a település társadalmi és építészeti rétegeiben is. Jelentős a vallási élettel való felhagyás mértéke, ami a meglévő épített környezet új értelmezését vonja maga után. Nyim esetében a társadalmi átrétegződések mélyreható jelenségeinek több, szignifikáns jegye is vizsgálható.

A változás

A magyarországi vidéki kistelepülések a 20. század 2. felében meghatározó változáson estek át. A változás jellemzően a települések három társadalmi aspektusát érintette. A hagyományok és a vallási berendezkedés eltűnése (deszakralizáció) által megváltozott a helyi közösségek helyhez való viszonya. A városiasodás (urbanizáció) megváltoztatta a megélhetés addigi formáit, és az aprófalvak elvesztették a gazdasági és politikai státuszukat, megítélésük a 50-es évektől kezdve negatívvá vált. Új urbanizált viszonyrendszerbe helyeződve életképességük jelentősen lecsökkent. A harmadik jelentős változás a társadalom szerkezetét érintette, ahol a meghatározó potenciállal rendelkező társadalmi rétegek tűntek el, vagy menekültek a városi anonimitásba.

A változások alapvetően befolyásolták az aprófalvak társadalmi berendezkedését és megváltoztatják az életmódot. Azonban a gazdasági prosperitás hiánya részben, ritkán teljesen (jellemzően csak Székelyföldön) konzerválta az épített környezetet, ennek köszönhetően a megváltozott életmód szerinti térhasználat és az épített környezet által sugallt térhasználat között jelentős eltérés alakult ki. Az épített környezet használata, azaz a település tér és időhasználata az átalakulás során szerveslenné vált. A szerveslenség több építészeti és térhasználati jelenségben is tetten érhető.

Térrendszer és időbeliség meghatározása

Egy település közössége a természeti környezetet lakja be, a térhasználatuk alapvetése a természetes szerkezetű táj vidékké, földdé, és településsé alakítása. Az épített környezet a természeti környezetbe illesztett puffer felület, amin keresztül a társadalmi berendezkedés ráépül a tájra. A puffer felületen épített elemek jelennek meg, melyek a környezetükkel alkotott együttes rendszere az élettere a közösségnek. Az épített elemek használata, azaz a közösség idő "terében" játszott szerepe jelenti az életmód alapját.

szétverése leszakította a parasztságot a polgárosodás felé vezető útról. A helyben maradó, a TSZ-esítés miatt földjét elvesztő, a rendszerbe olvadó parasztság további sérüléseket szenved az 1946-os lakosságcsere hatásaitól. A gyökereitől elszakadt csoportok a kommunista rendszer társadalom-átstrukturáló tevékenységével szemben már nem tudták megőrizni eredeti kapcsolatrendszerüket, életmódjukat, így a hagyományos paraszti társadalom struktúrái a rendszer nyomásának már nem tudtak ellenállni.

A vidéki társadalom önszervező-képessége a szocializmus kerekei közül nem tud kitörni. Az 1970-es években a városok fejlődését előmozdító törvények a vidéket jelentős hátrányba sodorták, további tömegek áramlanak a városokba demográfiai problémák előszelét okozva ezzel. Az 1970-es 80-as években a TSZ-ek „illetménytelkein” fejlődő háztáji gazdálkodás időszakos fellendülését a rendszerváltozáskor bekövetkező strukturális átalakulások és tulajdonátrendező szünteti meg. A széteső, majd új tulajdonosok kezeiben összpontosuló mezőgazdasági szféra javából már a vidék lakosságának jelentős hányada nem részesül. Társadalmi, infrastrukturális hiányosságainak köszönhetően, a politikai képviselet teljes hiányában a magyar vidék az új évezredet a tőkés befektetői gazdaság és az állami támogatások teljes függőségében él, súlyos strukturális és demográfiai problémáktól terhesen.

(saját jegyzet)

A térelemek tipológiája

A település közösségének tér- és időhasználat értelmezéséhez a meglévő térrendszer teljes elemkészletének és a közösség által fenntartott időtagolás felderítésére van szükség. A felderítést és a térbeli elemtípusok egy lehetséges osztályozását Françoise Choay *Utopia and the anthropological status of built space*² c. írása alapján végzem el. Az időhasználatot helyi ismeretanyag gyűjtése után a helyi ciklikus és lineáris időiség alapján készítem.

² Françoise Choay, *Utopia and the Anthropological Status of built space*, in *Zeppelin Magazin* no. 32, 2005.03.

Françoise Choay nem önmagában az építészeti teret, hanem a teljes világ-teret térképezi fel. A teret egységes entitásként kezeli, és különböző aspektusokból vizsgálja, így a valós tér értelmezhetővé válik az elemzésén keresztül. Choay vizsgálata urbanisztikai szemléletű tértipológia, bármilyen ember által lakott hely rétegeinek megértésére használható, ezért Nyim elemzésének esetében kedvező módszert ad.

A falu egy lehetséges tércsoportosítása, az egyes csoportok sorrendisége nem jelent fontossági sorrendet.

Nyim és a világ-tér kapcsolata

A Nyim pozíciója a világ-térben a település, a társadalom és gazdaság "virtuális" terében elfoglalt helye. A külső, a település területén kívül eső rendszerek a faluközösség életmódjának egyre erősebb befolyásoló tényezői.

Nyim Somogy megye³, a Dunántúl legnagyobb területű, és az ország legkisebb népsűrűségű (56 fő/km²) megyéjében helyezkedik el. A társadalom korszerkezete öregedő, 20% a 60 év feletti, zömében magyar nemzetiségű. A népesség területi eloszlása egyenlőtlen, a lakosság 56%-a a Balaton melletti sávban és a megyeszékhely Kaposvár környékén koncentrálódik. Somogy legnagyobb városa a 24.000 lélekszámú Siófok. Somogy megyében 224 település található, ebből 12 város jogú 100 pedig Nyimhez hasonló 500 alatti lélekszámú aprófalú, tehát Nyim jellemzőnek tekinthető a somogyi települések között. A népesség mozgása a megyén belül kettős tendenciát tükröz. A fiatal lakosok a városba költöznek, ennek ellenére csak a Balaton parti agglomeráció lakossága nő, a többi városban, beleértve a megyeszékhely Kaposvárt, a lakosság száma lassan csökken. Nyim a növekvő lakosságú Balaton parti agglomeráció és a ritkán lakott észak-keleti terület határvonala, demográfiai egyensúlyban helyezkedik el. A bevándorló, és az elvándorló lakosság egyensúlyának köszönhetően az elmúlt évtizedben 300 fő körül ingadozott a település állandó lakossága. Az demográfiai egyensúly mellett Nyimben látszólagos gazdasági egyensúly

³ Dr. Ábrahám Levente, *Somogy megye természetföldrajza*. <http://www.smmi.hu/termtud/ismeretterjesztes/termfold.htm>. megtekintve 2013. 05. 20

is kialakult. A helyi lakosok Siófok körzetében jutnak munkához, azonban így a településen visszaszorult a helyi termelés és állattartás. Az 1990-es évektől Nyim társadalmi berendezkedése alkalmazkodik a szuburbanizációs és turisztikai trendekhez. Lakóházainak nem elhanyagolható része eredeti funkcióját elvesztette, nyaralóként működik, vagy üres.

Nyim falu természeti-tere

A természeti tér a település eredeti táji környezethez kapcsolódó, olyan illeszkedési felületét jelenti, amiben nem épülnek jelentős művi elemek, csupán a meglévő természeti elemek átalakításával, gondozásával, és megmunkálásával jön létre használati tér.

Nyim természeti környezete és táji adottságai, a somogyi dombság morfológiája jelentős mértékben határozza meg az épített környezet szerkezetét. A település fő tengelye az észak-déli a falu belterületén belül délnyugat felé törő völgyben helyezkedik el, a völgyben lévő időszakos vízfolyást építi körbe. Nyim település jelentős része a völgy nyugati oldalán szintvonalakat követő úton tárul fel. Ebbe a völgybe futnak bele azok a harántvölgyek és vízmosások, melyekben a település másik három utcája fut fel. A domboldalak nagy részét szántó, a külterületek dombhátaakra eső részét erdőcsoportok, a település déli részén összefüggő erdőségek találhatók. A falu belterületének közvetlen közelében a keleti domboldalon, az erdősáv alatt legelők nyújtnak. A legelők - szántók és az erdősáv közötti határmezsgyén több helyütt vadászlesek találhatók. A helyi aktív vadászati tevékenységnek köszönhetően a vadlesek karban tartják, illetve időről időre újakat helyeznek ki. A természeti tér nem csak településszerkezet-formáló erő, hanem identitásképző jelenség is Nyimben. A helyi lakosok büszkék a községük táji adottságaira, illetve az otthonukhoz fűződő viszonyt átítatja a dombok közé rejtettség és elzártság által keltett "másik világ" érzés. Az ökofalu csíra közösség, ami várhatóan a jelen évtized legjelentősebb falualakító ereje lesz, a nyimi tájjal alkotott először szoros kapcsolatot.

Nyim falu technológiai-tere

A technológiai tér az infrastruktúra látszó és szemünk elől eltakart rendszere, ami a technológia eszközei által a térben létre hívott jellemzően hálózatos mintázatú együttest alkot.

Nyim az 1960-as évekig rendkívül alacsony infrastrukturális adottságokkal rendelkezett. Bár az úthálózatának és falu szerkezetének jelentős része (főleg a patak nyugati oldalán) már a 2. katonai felmérés tanúsága szerint kiépült a 18. század végére, csak a hatvanas évek előttre (valószínűleg a II. világháború előtt) készült el a bekötő úton a Nyim-patak hídja, és a falu központjában álló híd. A bekötőút szilárd burkolata vélhetően az '50-60-as években készült el a faluháza előtti teresedésig, illetve ugyanebben az időszakban alakították ki a TSZ majorhoz vezető vasbeton

Bekötőút Ságvárról Nyim felé

Rövid összefoglalás egy Ökofalucsíra kezdeményezéséről

Az Ökofalucsíra közösség 2010 tavaszán aktív kezdeményezésbe kezdett egy új magyar ökofalu létrehozásának reményében. A közel 70 érdeklődő tagból, mintegy 15-20 fős Mag egy erős víziót, egy közös álmot követve heti rendszerességgel összegyűlik és alakítják, kovácsolják tovább a kialakult közösséget. Ez egy nyitott közösség, bárki bármikor csatlakozhat, vagy otthaghatja, összetartó ereje a közös vágyaknál, az elköteleződésnél, a megfelelő szándékoknál indul. Hitük szerint fenntartásukhoz a megfelelő kommunikáció, a közösséggel és természettel való mély, bensőséges kapcsolat, továbbá az egyén és a közösségi igények harmonikus kielégítése szükséges. A természet közeli vagy környezettudatos, emberi léptékű élet megalakításának és megélésének reményében elkezdték tervezni saját, közösségi ökofalujukat.

(saját jegyzet)

lapokkal burkolt belső utat az eredet földút helyén, illetve a harmadik Nyim-patak hidat is. Ekkor még a többi belső út murvás volt.

Az ötvenes évektől kanálsoros kutak terjedtek el, mint vízvételi helyek a legtöbb lakóház telkén belül, illetve a faluközpontban. A hálózatos villamos áram szokatlanul későn, 1964-65-ben épül ki, ekkor jelenik meg először közvilágítás a faluban. További infrastrukturális fejlesztésekre két és fél évtizedet kell várni. Azonban a jelenlegi színvonalát, és az országos vidéki színvonalat már rendkívül gyorsan éri el az infrastruktúra fejlődése, ami aktuális állapotában korszerűnek, akár úttörőnek is mondható, '88-89-ben pályázat keretein belül szilárd útburkolatot építenek ki a mellékutcákban. 1989-ben vezetik be a hálózatos vizet, ekkor a kanálsoros kutak jelentős részét elbontják. (Ma a faluban 3 található, ebből egy működőképes, egyet pedig a közeljövőben bontanak el.) A nyolcvanas években telepítették az első nyilvános telefonfülkét az önkormányzat épületének kertjébe. A 90-es évek elején bevezetik a telefonvonalat, majd 1992-93-ban bevezették a gázt. 1998-2000 között épült ki a nagysebességű üvegszálalás internethálózat. 2011 májusában pedig az addig nem megoldott szennyvízelvezetést a Balaton-törvény előírásai szerint ökológiai szempontok alapján egyedi (telkenkénti egy) biológiai rendszerű szennyvíztisztítóval oldják meg. 2013 tavaszán készül el az önkormányzat és a kultúrház épületének fűtését biztosító szerves hulladék égető biokazán. 2013-ra csupán a terület gsm hálózattal való lefedetlensége utal az 60-as évek infrastrukturális elmaradottságára. A hálózati lefedetlenség az "ófalui", a hagyományos faluközpontos utcákat érinti leginkább, szinte "jelképesen".

Nyim építészeti-alaptere (művi "szakstruktúrák" rendszere)

A település szerkezete a természeti térnél leírtak értelmében szervesen illeszkedik a domborzati adottságokhoz. A lélekszámhoz (312) képest jelentős külterület, és igen változatos teleknagyságokkal tagolt belterület jellemzi Nyimet. Az organikusan nőtt település köztereit, utcáit szűkületek, tágulatok, szabálytalan térformák jellemzik, amit a finom domborzati adottságok tovább tagolnak. A telekstruktúrát a korai, valószínűleg a török hódoltság utáni kiszabályozott telekméret 50 m-es utcai hosszal a domborzat szabta korlátok között, gyakran szabálytalan alakú, hosszan felfutó telekforma határozza meg. Az eredeti telekméret 1-2 hektár közé esik, ami az idővel tagolódik, a 20. század első feléig jellemzően az utcára merőlegesen osztódva, később több helyen a nadrágszíjparcellákat "derékba vágva. A telekstruktúra rajzolata azonban a mai napig az eredeti rendet tükrözi.

A beépítés jellemzően (néhány kortárs kivételtől eltekintve) oldalhatáron álló, változó előkerttel, vagy anélküli. Nyim egyes pontjain párhuzamos telepítésű ház is megjelenik, (3 esetben) azonban ezek ritka kivételeknek tekinthetők. A szabadon álló házak a legújabb beépítés esetén jöttek létre, ebben az esetben többször előfordult az, hogy a régi lakóépület mögött sorakozó gazdasági épületek helyére építették az új lakóépületet, majd a régit elbontották (Petőfi utca).

Biokazán az önkormányzat épülete mögött

Fő utca

A 60-as években a hagyományos beépítés megbontó sátoztetős épületek éppen a gazdasági épületek megtartásával, és a régi lakóház elbontásával épültek meg. Ez az építménytípus Nyim lakóházállományának közel felét teszi ki. Az épületek többsége földszintes, emeletes lakóházak csak kis számban a nyolcvanas évek után épültek.

A jelenlegi telekhasználat már csak nyomokban őrzi a hagyományos paraszti berendezkedés mintázatát. A megmaradt eredeti telkek alapvetően két részre osztottak: a ház oldalára, melyben a lakóház udvara mögötti sávban volt az állattartás sávja, ólak, istállók - mögötte veteményes, gyümölcsös vagy szőlő -, illetve egy gazdasági sávra, melyben valószínűleg takarmányt termelhetek. A gyalogbejárat a ház felőli részen, a kocsibehajtó a gazdasági sávban, a szomszéd mellett épült. A feldarabolt telkeken csak a ház sávja maradt meg a fentebb leírt elrendezéssel. A gazdasági épületek az állattartás megszűnésével jelentősen elhanyagolódtak, lepusztultak. A háztáji gazdálkodással felhagyó helyi lakosság a telkek termelésre alkalmas zónáját jelenleg paragon hagyja, vagy megművelésre bérbe adja. A rendkívül hosszú nadrágszíjparcellákat a 1990-es években keresztben felosztották, azok lakóépülettől távolabb eső részeit eladták (jellemzően jelenleg megműveletlenek).

Nyim valós-tere

A valós tér minden a használók és a lakók számára látható téri elemek által kifizített szerkezet. A használók szempontjából, a funkció szerint kategorizáljuk őket. Ide sorolunk minden olyan elemet, ami közvetlen használati kapcsolatban áll a lakókkal, azok életének előtérben működő és tevékenységeikhez közvetlenül köthető elemeivel.

Az infrastruktúra, azaz a technológiai tér bizonyos, a lakosok számára közvetlenül érzékelhető, érinthető és közvetlenül használatban lévő elemei a Nyim valós-terének részét képezik. Ezek közé tartozik az mindennapokban koptatott úthálózat, a hidak, az aszfaltozott és földutak, és az állattartás megszűnéséig a kanalas kutak.

A használati funkcióval bíró épületek és terek összessége, a középületek és közterek a valós-teret markánsan kifizető elemei. A közösség által használt terek az emberek jelenléte miatt, és az emberek mentális térképén elfoglalt kitüntetett pozíciójának köszönhetően jelölnek ki kiemelt jelentőségű pontokat Nyim valós-terében. A pontokhoz közösségi funkciók tartoznak. Ilyen közösségi funkcióval bíró közterek a régi és az új temető, a játszótér és az emlékművek terei, az 56-os emlékmű, a Szent István és a Petőfi szobor. Közösséghez szorosan kapcsolódó középületek elsősorban a kultúr épülete, benne a bolttal, kocsmával rendezvénytérrel és a köz WC-vel, illetve a vele szemben álló polgármesteri hivatal épülete a könyvtárral és a polgármesteri irodával.

Az Önkormányzat épülete

A középületek és közterek teljes jegyzékét lásd az értékkataszterben.

A lakóházak alkotják Nyim valós-terének ösztömegét, ezek jelentik minden egyén privát kapcsolódási pontjait Nyim valós-teréhez. A lakóházak fejlődése szinkronban van Nyim lakosainak történetével. Építészeti megformálásuk, időbeli alakulásuk híven tükrözi lakóinak életének viszontagságait, alapvető fordulatait, és a múltbéli és jelenkori társadalmi tendenciákat. A lakóházak feldolgozása az értékkataszterben megtekinthető, illetve a lakók és az épületek, a telkek történetei a „történetek és tendenciák” lapon láthatóak.

Nyim komplex-tere, azaz a valós téri minőség metafizikai kiterjesztése - genius loci

A komplex-tér Nyim valós-terének metafizikai tartalommal bíró elemekkel, a múltbéli, ma már csak az emlékezet révén ható események lenyomataival kiegészített térszerkezete. A Nyim valós-teréhez több történelmi elem társul, amelyek már összenőttek a táji alapszerkezettel. Ilyen történelmi elem a római katolikus és a református templom, a Kási vár, Patkó Bandi fája, és további, az utóbbi időszakban funkciójukat veszített objektumok, a kanálsoros kutak, a gazdatiszt háza, és az útikeresztek hálózata.

Nyim komplex-terének múltbéli részét alkotják továbbá maguk a történelmi események helyszínei, legendák, mondák, történések, a helyhez kötődő irodalom, és hagyományok. Ezek feltérképezésére további kutatásokra van szükség.

A komplex-tér jelenkori részét a szociokulturális közeg jelenti, Nyim a társadalmi berendezkedésének jellege és jelenkori kulturális értékeinek összessége. Nyim komplex-tere túlnyúlik a község bel- és külterületi határain.

A jelenkorban Nyim látszólagos elszigeteltsége, és térbeli elzártsága ellenére a világ térben több szálon létesít kapcsolatot a külvilággal. A kapcsolatok visszahatnak Nyimre. Nyim közösségéhez jelenleg 600 ember tartozik, ebből állandó lakosnak 300 tekinthető. A többi nem lakos, nagyobb részben az elszármazottak, és az itt üdülő máshol élők tartoznak közéjük. Az elszármazottak Magyarországról, Ausztriából, Svájcban, Németországból, és Svédországból járnak haza, illetve tartanak fent nyaralót. Az itt üdülők, azaz nyaralóval rendelkezők, de nem Nyimhez kötődők hasonlóképpen több különböző országból érkeznek. Ez a két csoport jelentős mértékben járul hozzá Nyim építészeti karakterének alakításához. Behozott szellemiségük átírja Nyim építészeti mintázatait. Speciális fejlesztéseket hoznak létre: pl. biokazán, jellegzetes épületek árulkodnak róluk: német testvérpár iker-épülete, német írónő háza, „Ewing”-ok. Emellett a telekszerkezet és telekhasználat megváltozása részben köthető hozzájuk.

A lakóházak és gazdasági-, melléképületek és kocsiszínek teljes jegyzékét lásd az értékkataszterben.

Kereszt a faluközponban 1929-ből

A szociokulturális közeg hatása részletesen tanulmányozható a történetek és tendenciák rajzon.

Nyim globalizált térstruktúrában elfoglalt pozíciója

Nyim a Balaton parti agglomeráció infrastruktúráisan feljett területétől 20, Budapesttől 117, a nemzetközi jelentőségű útvonaltól (M7) 17, a bevásárló körzettől 17, Siófoktól, a legnépesebb megyei településtől 20 kilométernyire, Ságvártól a legközelebbi településtől 5 km-re fekszik.

Nyimi lakosok életmódjából következik, hogy a falu ellátásának forrásai ehhez a hálózathoz szorosan kapcsolódnak. 1990-ben a TSZ-ek szétesése után és ezzel egyidőben a helyi termelés megszűnésével az ellátás forrásai a falu területén kívülre helyeződtek, így a falu mentális térképéhez ezek az ellátást kiszolgáló externális létesítmények is hozzátartoznak, szemlélet és identitásformáló elemekké váltak. Ilyen externális létesítmény-együttesek a balatonkiliti bevásárló komplexum, illetve a Ságvári Jegyzőség.

A közeljövőben Nyimbe leköltöző ökolafucsíra csoport speciális és szokatlan kapcsolatot jelent a falunak Budapesttel, és egy idegen kulturális beidegződéssel, amit a fővárosi életformának a megjelenése idézhet elő.

Nyim helye a mono-, vagy virtuális térben

Nyim feloldódik a globalizált térstruktúra monoterében. A monotér olyan virtuális egyen-tér, ami telekommunikációs hálózat segítségével jön létre, és minden használója mentesül a térben elfoglalt pozíciójától. A monotérben nem értelmezhető Nyim, nincsenek olyan pontok, amik kijelölnék a helyét. A telekommunikáció és infrastruktúrális hálózatok terében Nyim nem jelenik meg, a térstruktúra homogenitását nem bontja meg. Ebben a virtuális tér-időben bármely nyimi lakos kötetlenül jelen lehet földrajzi helyétől függetlenül.

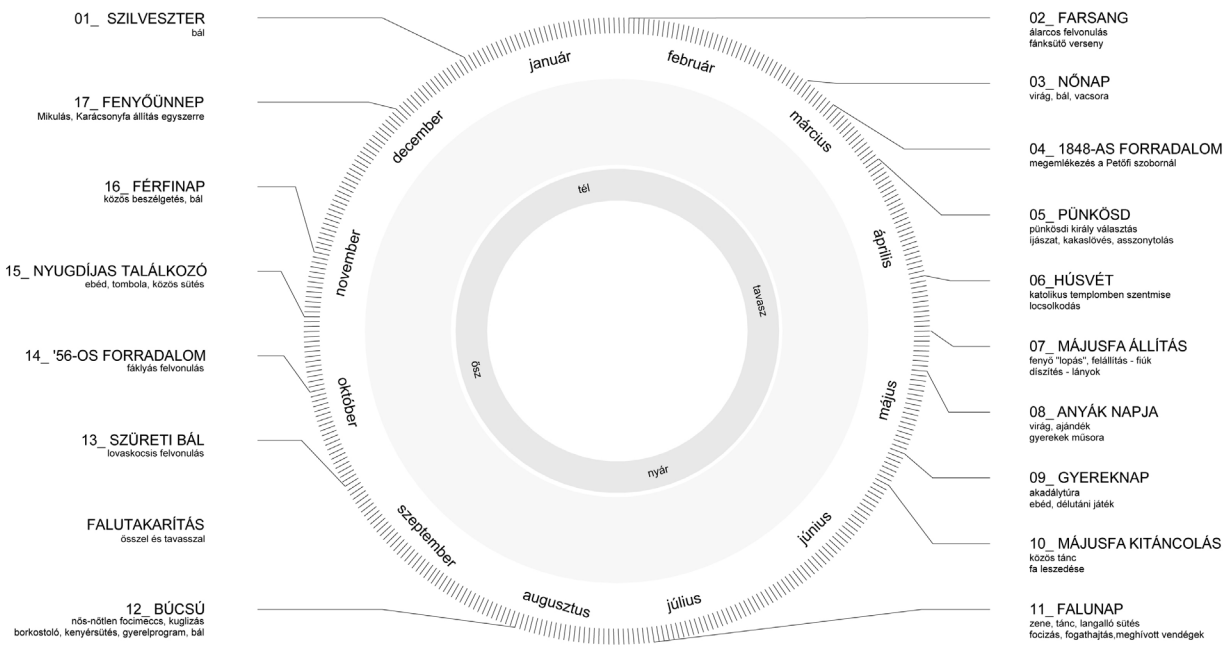
A fenti csoportosítás eredményeként különböző minőségű és típusú objektumokat magába foglaló jegyzéket kapunk. A jegyzék objektumainak különböző szempontok szerinti újrendszerezésével kíséreljük meg a falu térhasználatának az idő kezelésével kapcsolatban álló viszonyait felfejteni és megvizsgálni.

Balatonkiliti bevásárló komplexum

A naptár

Nyim közösség életét meghatározó ciklikus idő, az évet tagoló eseményszerkezetek jelentősen átalakultak. A keresztény időfelosztás teljes évet lefedő ünneprendjének térbeli megjelenése két csoportra oszlik⁴. A hétköznapi terek ünnepek alkalmával történő megszentelődésére (pl. vízkeresztkori házszenelés) és a szakrális helyek ciklikus térbeli használatára. A szakrális helyek a hétköznapi helyektől független hálózatot alkotnak, ami a vallási kultúra térbeli kiterjedésének köszönhetően messze túlnyúlik a faluközösség hétköznapi életterén. A húsvéti körmenet a falu területén belül, a Szűz Mária ünnepeihez kapcsolódó zarándoklat a falu területén kívül eső helyszíneket kapcsol össze a közösséggel.

⁴ Bálint Sándor, Karácsony, Húsvét, PüNKÖSD. <http://mek.niif.hu/04600/04645/html/index.htm>, 2004, megtekintve: 2013. 04. 10

A deszakralizált nyimi ünnepekör

A keresztény ünnepekör Nyim faluközösségének az életéből (ez meghökkentő, de) teljesen eltűnt. Az ünneprend felbomlásával megszűntek azok az események, amelyek a közösség számára szakrális helyeket jelölnek meg, így Nyim falu szakrális térhasználati rétege feloszlott.

Nyim deszakralizált kultúrájának a térhez és a helyhez való viszonya egyoldalúbb, és lazább, szakrális kötődéstől mentes. A helyiek ösztönszerűen ragaszkodnak hozzá, a táji szépségre hivatkozva indokolják meg a falu iránt érzett vonzalmukat. Nyim falu teréből és időségből egyaránt lefejtődött szakrális réteg.

Nyim téri elemeinek időisége

Nyim falu a téri elemeinek időiségét azoknak időbeli változásai, a változásuk által hordozott jelentés, és a használatuk módja határozza meg. A vizsgálat a falu téri elemei mindegyikének besorolására törekszik.

Vizsgált objektumok a használók időérzetére vonatkozó hatásuk alapján

Az összes teljes teret alkotó objektumok közül idő érzetére vonatkozó hatásuk alapján elkülöníthetők olyanok, melyek működésükkel a használó, vagy érzékelő szemszögéből egy adott idő-szerkezet szerinti állapotváltozást idéznek elő: ezeket operátoroknak neveztem el. Az operátorok, melyek a teljes elemkészlet kisebbik részét jelentik, időesítik a teret, időbeli működésük jellegének különböző típusait lehet megkülönböztetni.

Az operátorok az időbeli működés szempontú csoportosítása az eredményezett időbeli szerkezet szerint létrehozhatnak ciklikus, pontszerűek, vagyis véletlenszerű időszerkezeteket, hosszan, lépcsősen, vagy egyenletesen ható szerkezeteket, illetve lehetnek passzívok, azaz lineárisak.

Ciklikus időbeli működésű elemek

Ciklikus időbeli működésű elemek olyan operátorok, amelyek napi, heti, havi, vagy éves időkeretet tagolnak periodikus működésükkel, és aktiválódásukkal a használó számára időbeli állapotváltozások ritmikus sorozatát hozzák létre. Az egyik legjellemzőbb ciklikus operátor a harang, aminek az európai keresztény kultúrkörben szoros kapcsolata van az idővel⁵. Alapvető funkciója a nap ritmikus tagolása, és az ünnepek időpontjainak kijelölése a heti illetve az évkörben. A ma is megszólaló nyimi harang a katolikus templomban lakik. Jellemzően a delet üti, azonban az ünnepek illetve a misére járás hiányában más alkalmakkor nem szólal meg. Az ünnepekhez köthető a télfá és a májusfa állítása is, amik együttesen két félre tagolják az évet. Napi ritmus kapcsolódott a Dózsa György utcai kanálsoros kúthoz, illetve a Kossuth Lajos utca, Dózsa György utca területéhez, az állattartás felbomlásáig (1990). A legelőkről a késődélutáni órákban visszatérő gulya a kút mellett várakozott az itatásra, majd innen széledtek szét az udvarok felé. Egy akkor gyerekkorát itt töltő visszajáró lakos visszaemlékezése szerint ez meghatározó időszaka volt minden napnak. Mára az állattartás megszűnt, a köztérek havi rendszerességgel összejöveteleknek adnak helyek, napi ritmusban rendszeresen csak a buszmegállóban gyülekeznek a lakosok.

⁵ T. Berecki Ibolya – Sári Zsolt, *A népi építészet, a lakáskultúra és az életmód változásai a 19-20. században*. Szentendre, 2005

A harang, az idő tagolása

Az európai keresztény kultúrkörben harangnak közvetlen kapcsolata van az idővel. Jelenlétével megszenteli a népek örömteli vagy gyászos sorsfordulóit, jelzi a liturgia kezdetét, megszólal ünnepek idején, de minden évközi napon is, délben, reggel este. Egyéni életutakat kísér, részese a születésnek, a házasságnak és a halálnak. 1 Tagolja a mindennapokat, megjelöli a szakrális eseményeket. Közvetlen közösségi szerepét a szertartásra hívó ereje biztosítja. Azok a vallási közösségek melyeknek nem állt módjukban templomot emelni, a harang (harangláb) szentsége alatt tartották meg a liturgiát. A reggeli, déli esti harangszó imádságra szólított fel. A harang az idő kultikus struktúrájának szószólója, tulajdonképpen audiovizuális építészeti eszköze, melynek egyszerűsége és mély gyökerei miatt térben kiterjesztett, elementáris ereje van.

(saját jegyzet)

Véletlenszerű, vagy pontszerű időbeli működésű elemek

Véletlenszerű, vagy egyszeri működésű elemek, melyek működésének időbeli szerkezete nem visszatérő. Működésbe lépésükkel azonban a történeti időskálán feljegyezhető eseményt jelölhetnek ki. Mivel aktivitásuk előre megjósolhatatlan, hatásuk nem alkot rendszert, azonban hosszan megőrződik az emberek emlékezetében. Rómában Janus templomának kapuját csak akkor zárták be, amikor a hódító birodalomban béke volt. Emlékezetes eseménynek számított, amikor hosszú időszak után Augustus császár uralkodása alatt a kaput két alkalommal is sikerült bezárni. Nyim esetében nem jutott tudomásunkra jellemző történet, azonban az időszakos Nyim patak esős években történő ritka kiöntése, és a háború alatt megszólaló légmentes sziréna hasonló emlékeket rögzíthettek. A harangot, mint a különleges, vagy megszentelt esemény, akár közelgő veszélyt jelző operátort Nyim közössége már nem használja.

Lineáris időbeli működésű elemek

A lineáris időbeli működésű elemek olyan nem aktív, azonban jelenlétükkel a használójuk számára teret idősejtő létesítmények illetve jelenségek, amelyek a térben rögzítettek és időben folytonosak.

Rövidtávú lineáris működésű időszerkezetekhez köthető operátorok azok, amelyek térbeli sorrendiségükkel időbeli sorrendiséget jelenítenek meg. Az lineáris működésű operátoroknak az egyik legtisztább példája a kálvária, ahol a múltbéli eseménysor (Jézus szenvedéstörténete) jelenkori térbeli elemsorrá alakul át⁶ a szemlélő számára a tárlás és tűnés⁷ elve alapján. Az elemsor térbeli szerkezetet alkot, ami azonban a múltbéli eseménysor nélkül nem értelmezhető. Nyim községben azonban nincsen kálvária. Hasonló szerepbe kerülnek más köztéri elemek együttese is, például az augusztus 20-i megemlékezésen a bejárat helyszínek sora, melyet a Szent István szobor zár.

A lineáris időbeli működéshez köthetőek hosszú időskálán működő szerkezetek is. Ezeknek az elemeknek az együttese jellemzően állandó, időben nagyon lassan változó egységet alkot, melyek a tér alapvető és nem változó szerkezetét adják. Tulajdonképpen a változatlanóságuk miatt ezek az elemek nem tekinthetők operátoroknak. Ilyen működésű objektumcsoportok a természeti tér elemei, az építészeti alaprendszer részei, a nadrágszíjtelkek, a hagyományos épületállományra rátelepedő mindenkori korszerűség, beépítés változása, mely olyan lassú, hogy inkább állandóság, sem mint a változást jelentését hordozza.

Légmentes sziréna

⁶ Magyar néprajzi lexikon, <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-3.html>, megtekintve: 2013. január

⁷ Palágyi Menyhért, *A tér és az idő új elmélete*, Bp. 1901

Kálvária

A római katolikus lakosságú települések egyik kultikus helye, a keresztútjárás, vagy a keresztúti ájtatosság gyakorlásának egyik színtere. A hosszúkás többnyire gyepes területen, két oldalon sorban 7-7 azaz összesen 14 stáció helyezkedik el, melyeket kőoszlopok, esetleg kápolnaszerű fülkék lehetnek. A kálvária bejáratával szemben Krisztus és a két lator keresztjei álltak. A kálváriákat, ha csak lehetett, igyekeztek hegyoldalra, vagy magasabb fekvésű, fokozatosan emelkedő helyre építeni.

(saját jegyzet)

Nyim diuturens időbeli működésű elemei

Olyan hosszútávú egyenletes, vagy szakaszosan változó elemek, vagy szerkezetek, melyek fejlődése a történelmi időskálán mérhető, és nem térnek vissza a kezdőállapotba, tehát nem periodikusak. A változásuk a történelmi időskálán azonban jelentős, időszakokat lehet vizsgálatuk alapján elkülöníteni, ezért, bár az adott kor használója számára közvetlen jelentése nincsen, mégis kollektív, a közösség egészére vonatkozó jelentéstartalma lehet.

Nyim esetében a legjellemzőbb, ma is működő korszakokat elválasztó jelentéshordozó operátor a temetők rendszere. Jelenleg három temetőt ismerünk Nyim területén. A faluközpontban az önkormányzattal szemben lévő telken 19 század végéig temetkeztek az emberek, a századforduló táján felhagytak a terület használatával. A 2. világháborút követő időszakig még fellelhetőek voltak a kriptabejáratok, azóta viszont a romokat eltömedékeltek. Az úgynevezett "régitemetőbe" a Kossuth Lajos utca végébe a 20 század folyamán temetkeztek a 70-es évekig bezárólag. Ugyanebben az időszakban nyitották meg a faluközponttól legtávolabb elhelyezkedő "újtemetőt", jelenkori temetkezések helyszínét. A "régitemetőt" benőtte a növényzet, azonban az elmúlt években a hozzátartozók kitisztították és látogatják, azonban nem használják, így a két temető együttesen két korszak párhuzamos jelenlétét biztosítja, különböző használati mód mellett. Diuturrens elemeknek tekinthetőek a nyimi lakóépületek homlokzatképzése is. A lakóházak az 30-as évek óta több fázisban alakultak át. A régióban az adott korszakban jelen volt egy díszítési kedv, aminek köszönhetően vakolat mintázási típusok divathullámként terjedtek el a 30-as évektől kezdve. A lakók egy része ma megkülönbözteti ezeket a korszakokat, bár a mintázatok követésére nincs példa.

Az objektumok

Az objektumok nem hordoznak az időszerkezet állapotának megváltozására vonatkozó jelentéstartalmat, azonban a használat módjából adódó hatásai jelentősek. Időiségük és a használóhoz fűződő viszonyuk szerint több csoportba sorolhatóak.

Az objektumok hatásmechanizmusuk szerinti csoportosítása:

Nyim homogén hatású objektumai

Olyan objektumok, melyek a használóra gyakorolt hatása időben egyenletes, folytonos, és semleges. Nem tagolják az időt, állandóságot jelentenek, azaz homogénnek tekinthetőek. A homogén időbeli hatásmechanizmusú elemek időisége lineáris. Ilyennek tekinthető a település funkcionális alapszerveződése, ami minden használó számára élete során egyenletesen van

A temető

A temető a halottak földbe helyezésére szolgáló földterület, mely a faluhoz képesti helyzetét és használatának a módját a történelem során többször megváltoztatta. Az Árpád-korban a gyakran temetkeztek a fallal körbezárt templom kertjébe. Ez a temetkezési forma a hely szűke miatt megszűnt, az újabb temetőt a falu belterületén belül jelölték ki. Azt a falu idővel körbenőtte, így újabb temető megnyitására volt szükség. Így megindult a temetők falu belsejéből való kifelé vándorlása, ami a mai napig is tart. Gyakran a temetők hagyományos építészeti tartozékai voltak a temetőkápolna és a kálvária is a közelben épült.

Ravatalozó és kereszt az új temetőben

Az új temető kapuja

jelen. Az operátorok csoportosításában a hosszútávú linearitást biztosító elemek, a természeti tér, a nadrágszíjtelkek, a hagyományos épületállományra rátelepedő mindenkori korszerűség, és beépítés jelentik a homogén objektumok csoportját. Homogénnek tekinthetők még a komplex tér kiemelt történelmi elemei, a mementók, múltbéli történések lenyomatai, amik már összenőttek a táji alapszerkezettel. Ilyen történelmi objektum a római katolikus és a református templom, a Kási vár, Patkó Bandi fája, és további, az utóbbi időszakban funkciójukat veszített objektumok, a kanálsoros kutak, a gazdatiszt háza és az útikeresztek.

A szekcionáló hatású objektumok, Nyim időben szakaszosan ható elemei

Adódnak olyan funkcióval rendelkező elemek, amik használóra nem folytonosan hanem az életének egy bizonyos szakaszában hatnak. A használó életében egy adott kiemelt időszak, vagy életszakasz kapcsolódik az objektumhoz. Ilyen szakaszos, vagy szekcionáló objektumok például az oktatással kapcsolatos létesítmények, helyi óvoda, iskola, vagy a játszótér. Nyimnek a '80-as évek óta sincsen iskolája, óvodája sem. A szakaszos működésű objektumok hozzájárulnak a téri szerkezetek differenciáltságának megtapasztalásához, a különböző "helyek"-hez társított mélyebb kötődéshez. Nyim azonban híján van a területén belül az ilyen módon téri-időbeli változatosságot adó objektumoknak.

Alteráló hatású objektumok

Az alteráló hatásmechanizmusú objektumokhoz a használó életében jelentősnek számító változás köthető. Ezek a funkciók előre hatóak átlépést biztosítanak a használó bizonyos életszakaszai között, azaz beavató szertartás kapcsolódik hozzájuk. Beavató szertartás lehet profán vagy szakrális. A keresztelés, házasságkötés, vagy a halott elbúcsúztatása szakrális átlépés, az érettségi, vagy az első munkanap átélése profán. Az átlépés szimbolikus ereje a helyhez való kötődést építi a használóban, az alteráló objektumok jelenléte és működése gazdagítja a helyi közösség életét, szervezettségének jellegéről, társadalmi berendezkedéséről árulkodik. Nyimben a 60-es évektől a kor illeszkedő jelenlétére utaló alsó tagozatos iskola épült. A falu katolikus és református temploma a település méretére jellemző mértékű vallási életet elégítette ki. Mára azonban a temetőt leszámítva eltűntek az alteráló funkciójú létesítmények. A szakrális átlépés helye a használaton kívül került templomokból jellemzően a község környezetben lévő nagyobb településekhez kapcsolódik. Az iskola a '90-es években bezárt.

Nyimi játszótér

Egykori elemi iskola, ma Faluház

Hibernáló, vagyis hátra ható objektumok

A használatuk szerint azokat az objektumokat, amelyeknek jelenléte nem egyén, vagy közösségfejlesztő hatású - a használó életében mérföldkövet nem jelent -, de nem is biztosít homogén alapot, azonban konzerválni próbál - tehát rituálé nélkül emlékeztet -, hátrahatónak, vagy hibernálónak nevezem. Az életvitel szempontjából izoláló szigetekké válik a turisták, akár a helyiek által nem látogatott Faluház. A Faluház tárlata a helyi tárgyi emlékek gyűjteményét hivatott bemutatni. A hibernáló funkció (tárlat) egy eredetileg más rendeltetésű épületben kapott helyet, ami nem csupán csak kiüresedik azáltal, hogy eredeti rendeltetésének nem tud eleget tenni, hanem funkciója zárolódik. A Faluház korábban az iskola volt, így a hibernáció retrográd hatása kiélezettebb. Jelenleg hasonló retrográd funkciójú létesítmények nincsenek Nyimben, azonban a jövőben a turizmus felélesztéséért vívott harc termékeként tájház létesítése merült fel. A kiszemelt védendő lakóépület tájházzá hibernálásával a volt iskola épülete Faluház funkciója alól felszabadítható. A Faluház és a leendő Tájház funkció urbánus mintázatok beszüremkedésének eredménye, azonban amíg az urbánus környezetben működő "múzeum" a helyi kulturális berendezkedés alappillére, emellett a globalizációs térstruktúra szerves része, addig a nyimi életmódtól ez az emlékkörző viselkedés teljesen idegen, és értetlenség övezi.

Az inspiráció hiánya

A 20. században létrejött társadalmi változások hatására Nyim közössége és épített és természeti környezete között kialakult gazdag kapcsolatrendszer a 21. század elejére jelentősen átalakult. A lakosok szűken vett élőhelyükkel kevésbé intenzív, egyoldalú, szakralitástól megfosztott viszonyt tartanak fent, egykori beavatási helyeik funkciójukat veszítették. Mindezen téri és szellemi veszteség azonban pusztán a falu határain belüli területet érinti, az alaprendszer már nem működő funkcióit a helyiek a szuburbánus-urbánus közegben találják meg. Ennek következményeként a falu társadalmának kulcsfontosságú momentumai térben a falun kívülre helyeződnek, így a helyiek elidegenednek saját környezetüktől, elvesztik azt az inspirációt, amely őket az épített és természeti közegükkel kapcsolatos aktív cselekvésre buzdítja. Ez a folyamat közre játszik abban, hogy ma a nem urbánus társadalom egy jelentős része nem vállal felelősséget, nem érez elkötelezettséget közvetlen lakóhelyének ügyei iránt.

Források

Meggyesi Tamás, *Települési kultúránk, Budapest, Terc kiadó, 2008.*

Mircea Eliade, *A szent és a profán, Bp. 1987*

Posch Jenő, *Az idő elmélete, Bp. 1897*

Isaac Newton, *A természetfilozófia matematikai alapjai, Bukarest 1981*

Francoise Choay, *The anthropology of built space, Zeppelin Magazine, No. 32, march 2005*

G. W. Leibniz, *G. W. Leibniz válogatott filozófiai írásai, Bp, 1986*

Palágyi Menyhért, *A tér és az idő új elmélete, Bp, 1901*

Ottlik Géza, *Iskola a határon, Magvető, Bp. 1975*

Hitseker Mária, *Görög gondolkodók Empedoklésztől Démokritoszig, Bp. 1992*

H-G Gadamer, *Az igazság és a módszer, Gondolat, Bp. 1984*

Bartha Elek, *Északkelet-magyarországi görögkatolikus szakrális kisémlékek. Szentendre, 2005*

T. Berecki Ibolya – Sári Zsolt, *A népi építészet, a lakáskultúra és az életmód változásai a 19-20. században. Szentendre, 2005*

Tamáská Máté, *A vidéki tér emlékezete, Budapest, Martin Opitz, 2011*

